

Hupbulwatan -2 / hekaýalar toplumy

Category: Hekaýalar, Kitapcy

написано kitapcy | 22 января, 2025

Hupbulwatan -2 / hekaýalar toplumy * * *

Hojamyrat gysyk ogly Halbaýyň urlup gelmegine bir ýatyp ölübilmedi. Başga bir göwrümi giň, iniş-çykyşly ata bolsa: «Äý, walla, burny sümükli oglandyr-da, deň-duşy bilen ýalandan-çyndan dalaşmadyr-da näme, şeýdilen wagty burun ganaman, ýaka ýyrtylman bormy? Pä-heý, guşluk basalaşyk, bäsdeşlik eden bolsalar, öylän yzy ýaly bolup giderler görseň» diýip, piňine-de almazdy. Ýok, Hojamyrat baý beýdibilmez. Onuň çagasyна dagy barmak batyrmak! Eý-ho, abraýyňa tokunmak dälmi beýdilmegi?! Äsgermän ediberşidir o düwdegiň! Ýeri, «Başga ýagyň bolmasa babadaşyň ýokmudy?» diýilişi ýaly, gelip-gelip, doganoglan inisi Gurbanmämmet şeýtmelimi özem?!

– Sen enesi ýalamadyk şo özüňden ejize dagy özüni urduryp?! – Gahardan, kineden ýaňy donuna sygmadyk Hojamyrat gysyk şumjaryp duran Halbaýyň gulagynyň düýbüne tozduryp goýberdi. – Şony dagy it ýenjen ýaly edibilmedik bolsaň, gözün ýaşyny ýandak bilen süpür – ol hasam küpürsedi. – Hojamyrat baýyň ogly diýen ada ysnat getiren erni suwly diýerler sen gyzamykdan gitmedige. Jylyw-çäk bolýancaň ýumruguay salgap dursaň bolmadymy ahyry, eý, lellim?!

Ol ýumruk ýaly ogluna agzy ýadaýanca sögdi, käýedi, garaz, humardan çykydy.

Hojamyrat gysyk Çary baýyň inisidi. Özünden uly agasam bardy. Yöne ol bendäniň ömri gysga bolupdy-da, mundan ýigrimi ýyl ozalrak tarpa-taýyn ýogalypdy. Babamyrat pahyrdan galan iki gyz, bir ogly ejeleri bilen Çary baý hossarlyga alypdy.

Haýran galmaly, Hojamyradyň hüý-häsiýeti ne Çara, ne-de Babamyrada çekipdi. Aga-gara düşünip ugran gününden aga-inileri bilen mäşı bişismän gelşidi. Ynha, indi ýaş ellä ser

urup, saç-sakgalyň eslisi agarypdy, emma «Egri agaç ýarsgynyna gider» bolup, Hojamyradyň özünü şol çommak tutup ýörşüdi.

«Seň nebsiň ýaman, inim. Bar, o derdiňem özüňe nesip etsin diýsek, görübilmeciliğiň, «Hiç kim menden artyk bolmasyn» diýen pis păliň seni bürüp taşlapdyr. Hudaý ýokdurmasa, ýygyp-düýreniňem, «diňe mendirin!» diýip gomaljyranyňam egislik bilseň, jan inim. Diňlešeň-ä, bir tymsal aýdyp bereýin saňa... Ýöriteläp gelip agalyk maslahatyny berip ugran Çary baýyň gürrüňine içinden burk alyp duran Hojamyrat yüzünü eňşitdi:

– Aýdyber, aýdyber! Köpden bäri bir hakylyy gep küýsäp, gulagym gjäp ýördi.

Agasy galaňnyramady. Şonda-da diline geleni saklamady.

– Gaňñaň gyşartma. Onsoňam, Hakyň ady bilen bagly zada pitjiň atjak bolma.

– Hym-m, aýdyber how, gulagym sende.

...Biribaryň Arşdan aşak seredip aky gülümsiränini gören Jebraýyl perişde soranmyş:

– Nä hikmet gördüniz, Gudraty güýçlimiz, birden beýdiberer ýaly?

Şonda Allatagala aşak ümläp, şeýle jogap beripdir:

– Ho-ol iki bolup üçunjisini eginlerine mündürip ýokary galdyrjak bolup duran ynsan balalaryny görýämiň? Haýp, bilenoklar-da çig süýt emenler, men egninden çekmesem, aýagyndan galdyryp ilden saýlap bolmajagyny.

Başga bir günem Allatagala ýene aşak seredip baş ýaýkapdyr. Ýene Jebraýyl perişde sebäbini sorapdyr.

– Sered-ä olara! – diýip Haktagala Ýeriň üstündäki ahwalaty görkezipdir. – Iki bolup üçünji adamyň aýagyndan aslyşyp ýatyşlaryny gör! Bilenoklar-da, meň eradam bilen egni galjagy näçe aýagyndan çekseňem saklap bolmajagyny.

Ine, gördüňmi, ähli bolýan-goýyan zatlaryň, berlen-u-berilmeli berekediň, özüňe dahilly abraýmydyr derejäň Hakdan nesibäňe ýazylmalydygyny! Onsoňam...

– Tüket-laýt!

Syýnny silkip ýerinden batly zomanda Hojamyrat tas täzeje hywa donunyň bir syýnny goparypdy. – Näme, sen iniňe egniňden basylmak berlen diýip it atak tutjak bolýamyň? Hä-ä,

Allatagalanyň şo egninden çekýän adamsy mendirin diýjek bolýan aga diýerler saňa. Düşnükli seň gepiň. Ikimiziň ýolumyzyň bir däldigini owalam aňýadym.

– Beleň alyberme-aýt! –Içki zarbaň güýjüne batly silkinen eldäki gamçynyň misden ćeňklenen ujundaky gotazlar şelpe ýaly seçelenip gitdi. Golunyň badyny saklabilmedik Çary baý gamçyny bat bilen hançarygyň ujuna inderende, ondan tozan çykyp gitdi.– Onsoňam agzyň salajyn goýberme. Men saňa agalyk sözünü aýdýan, alsaň. Seni egsik, özümi rüstem tutýan bolsamam iki gözüme bersin Hudaý. Ýone seň beýle tüntawdygyňa janyň yanýar. Onsoňam, türkmençilikde aganyň aýdanyny inisi ýele berse halanýan däldir öz-ä. Özüňden ula harçaň urup duranam seni gördük, inim.

– Diýdim-ä, bir ýola ikimiziň atymyz sygmaýa diýip. Şu günden şeýlæk sen-ä maňa aga, menem saňa ini däl, boldumy?

– Ýok, bolmady. Seň ýaly inim bolsun diýip meňem gözüm-gaşym çekip duranok. Şondan üçri ýowşan bolsaň ýowşan, towşan bolsaň towşan bol. Al emma, ile sygjak bol, özüni ýekirtme it gylygyň bilen. Bardy-geldi birden biri: «Iniň-ä meni horlady, hakymy iýdi, zowal görkezdi, agasy hökmünde sen ara düşäýmeseň» diýse, baranyň göwnüni ýykmaryn. Diýjek bolýanym, ejize edeniňi iniňe siňdirtmen, sebäbi adybirlilik bar bolany üçin men namys ederin oňa. Şuny ýaman berk ýadyňda sakla!

– Ony görübiris. Bu adamlaram sarsak däldir.

Bu gürrüniň bolanyndan bări dokuz ýyl basalykly wagt geçipdi. Şondan bări jerhet ýygnap gelýän «çyban» mundan üç ýyl ozal bişmän ýarylypdy. Oňa-da Mämmetsapar kilwanyň hudaýýolusyndaky waka sebäp bolupdy.

– Hojabaý, iniň-ä bi Allaýar ýarnyçyny gan agladýandyr-aý, heý, habaryň bamы o işlerden?

Öňune getirilen çäýneginiň çäýyny agdaryp-agdarmanka Atajan kethudanyň aýdan bu gürrüni Hojabaýy süňk ýuwdan ýaly etdi.

– Anygrak aýdaýmasaň-a, aksakgal...

– Anyk aýtsam, o ynsabyny ýuwutmyş hasyl harmana geljek wagty bolgusyz bahana tapyp, arly ýyl işlän bendäni kowup goýberipdir. Ýyl başynda-ha: «Ynha, şu baş tanap ýerden ekip alanyň üçden biri özüňki» diýipdir. Bugdaý ýetişensoňam

syrtyna siýdikläp: «Menden saňa on iki siri däneden artyk ýeke däne-de ýok. Hasyl meň göwnümdäki ýaly bolup ýetişmändir» diýip haňk-huňka urupdyr.

– Ah-aw, agzynyň aýdanyny gulagy eşidýän däldir şo husyt Hojamyradyň. Şu töwerekde Allaýaryň ýetişdiren ekininden göze yşnaklysy ýog-a.

Hojabaý bu gezi kimiň janygyp aýdanyna ünsem bermän, Atajan aksakgalyň özüne dikanlady:

– Şu obaň kethudasy bolubam şony are-çäre edibileňzokmy? Ýa «Agasy bolup sen goşul» diýip oturşyňyzmy bu?!

Döşünü ýapyp duran ak sakgalyny äwmän sypalap oturan kethuda geplemänkä, Allaýar ýarpyçy sandyraklap laňña galdy:

– Gözi gyzarypdyr seň o iniň, Hojabaý. Aksakgaly, kethudany äsgermese nä o. Atajan aga ýörite baryp: «Lebziňi ýuwutma, munyň musulmançylyga sygmaýar» diýse, göni bäbenegine garap: «Aksakgal, ýüregiň awaýan bolsa, öz mellegiňe äkidip işlediber şuny. Menden-ä suňa eglişik ýok» diýip, gaýşarylyp dur, bigaýrat.

– Tüýs namart eken-ow!

– Nebsiniň jylawyny boýnuna orapdyr-ow. Azabynda garaköyük bolan bir daýhany boýnybos diýip beýdip ýylajy goýaýmaly däl-ä, toba.

– Özünden ökdä duşmasa düzeljekden däl o Hojamyrat husyt.

Bu gürrüňler Hojabaýyň kebzesinden çüý bolup çümdi.

Sadaka sowlup-sowulmanka turmak bilen boldy. «Gel, özüm bir işiň başyny tutmankam ilki dädeme geňeşip göreýin, şo näme diýýär?!».

Çary aga bolan-goýan wakany gylyny gyşartman aýdan oglunuň gezi paýawlandan, gujagyna sygan gök oty ýataga süýräp barýan Pälwana gygyrdy:

– Pälwan jan, bar kösek, Hojamyrat agaňa: «Çary kakam çagyryp otyr, bir gelip git!» diýýä diý, düňküldäp git-de.

Ýöne az salymdan Pälwan iki egnini gysyp geldi: «Meň şumat gyssag işim bar, elim boşasanda aýlanyp gaýdaryn» diýdi ol-a».

– Boýny ýognan eken. Pisint etmedikden bolşuny. Däde, şoň kekirtmegini bir towlap, içiniň ýelini alaýyn-la.

Çary aga ýere bakyp oturşyna pessaý gepledí:

– Aşa düşen malam ýüwürdip, agzyna ajy taýak gysdyryp, soňam üstüne suw guýup derdinden açýandyrlar. Bar, ýone pyçaga, gana ýetmejek bol.

Hojabaý başgaça etdi.

Şol dawaly ekiniň üstüne alaşasyny münüp bardy-da, burnuny çekip duran Allaýara: «Islän ýeriňden üçden birini bölüp alda, gir oraga» diýdi-de, cili ýaplanyp ýatyberdi.

Bir salymdanam Hojamyrat husyt geldi ganyny gaçyryp. Yzynda-da üç ogly, kelte tirkelen ýaly. Onuň özi üçin şum habary eşidenini egşäp duran ýüzi aýdyp durdy.

– Häýt, nany ýarty, syrtyň diremäge güýcli tapdym diýip edişiňmi şü?!

Tommaýly gezi gulagynyň duşundan geçiren Allaýar ýarpyçy orakly elini öne uzatdy:

– Janam agyzdan çykýandır, lebzem, agam. Ekiniň hak eýesi sen bolsaňam, dabarı azaby meňki. Hatyraň saklap orak salman durandyryn. Agyz ajışmaly, görkez meň paýymy!

Hojabaý batly turanda gylyjynyň bagjygy galgap gitdi. Sesem çasly çykdy:

– Gep çagalatma, düşdüňmi! Seň yrsywalygyň üçin biz tohummyzyň adyny bulatmarys saňa, Hojamyrat! – Ol galpyldap duran daýhana tarap baş atdy. – Şuň hakyny ýeke däne kem beribilseň gommuk aşygyň bar. Ynsabyň ýuwutman berseň-ä bereniň, ýogsamam şu ekiniňi gylla iki bölüp, orduraga-da, Allaýaryň paýyndan galanynam ho Lälezem atadaky metjide eltip gaýdaryn. Seň bilen agyz deňäp durjak däl men. Gaty gidiberseňem güýji gara gylyçdan görersiň.

Hojabaý «gep gutardy» diýen manyda alaşasyna ýoneldi. Eýere aýagyny atan wagtam ýene yzyna gaňryldy:

– Hojamyrat, gaty-gaýrym gürrüň-ä beýlede dursun, Allaýara «ýüzüň üstünde burnuň bar» diýäýseňem seň bilen tohummurt bolşaryn.

Soň ol maňlaýyndaky gasyn-gasyn joýalardan deri joralanyp duran daýhana ýüzlendi:

– Galaňyraman hakyň oruber, Allaýar. Günde iki-üç gezek aýlanar duraryn, dessäni harmana eltýänçäň.

Şeydip, dawaly meseläni gara gylyç bilen kesilene dönderen

Hojabaý doganoglan inisini gyl ýuwdana dönderdi şol gezek. Bu bolsa ýüzüne «Hojamyrat baý» diýilse-de, ýeňsesinden «gysyk» diýlip ýorlen adamyň içine dogmaz oglan salypdy.

Ine, indem...

Hojamyrat gysygy ulukjan aldyran wakanyň özeninde beleň alaýar ýaly bela-beter ýokdam aslynda.

Kepderihananyň gaty aglak oba däldigini irden gerşine säher çygy gonan ak çägeli ýapylara ýaýrap gidýän çekene sürülerindenem aňaýmalydy. Obanyň kybla-guşlugyna ýaý ýaly bolup aýlanyp, aňyrsy ümmülmeye siňyän Garagumuň golaý-goltumdaky urpagynyň üsti goýun-geçiniň çöründen ýaňa melemtıl öwser durardy.

Bäşlek-üçlekden tä ýigrimi-otuza çenli mally sürüleriň yzyndakylar kileň şapadaň oglanlardy. Bu günem tomsuň ortaky aýynyň günü tegelek çörek ýaly bolup Gündogarda görnüp-görünmäňkä sürüleriň yzynda düwdenekleşýän oglanlaryň inçeli-ýogynly sesleriniň bir ujy eýyäm gumuň içinden eşidilýärdi.

Goýun bakmagyň özboluşly keýpini diýsene! Dädesiniň incejik ak sözenden ýasap beren egri taýagy indi Gurbanmämmediň tüýs oýnagyna öwrülipdi.

Ine, bu günem mallar ýapylaryň ýüzüne ýaýrandoň, oglanlar bölek-bölek bolup oýna tutdurdylar.

– Eý, Kakajan, men çiligimi oýnap guitarýançam sen meň sürime-de sered-eý! – Uzynakdan akýagyz oglan hol çetde çugutdyrybrak oturan deň-duşuna şeýle diýip, azgyrylybrak ýüzlendi.

Kakajanyň sesi naýnjardan ýalbaryjy çykdy:

– Beýtme-dä, Halbaý, düýnem men bakdym-a seň goýunlaňy. Ýaňam ynha, dabanya çöňür giripdir, ýere basdyrmajak bolýa. Meň goýunlamma-da Sapby göz-gulak boljak diýdi.

– Eý, sen maňkalama-eý, eşidýäňmi? Iýen ak çöregiň ýadyňdan çykypdyr gerek seň?

Dükge düşen aşygyny zyňmaga çenläp duran Gurbanmämmet durup bilmedi:

– Beren çöregiňi minnet etme, Halbaý, günä bor.

Jüýje horaz ýaly birden gabarylan Halbaý ol gepe pitiwa etmedi, gayta pitjiň atdy:

– Sen goşulma-ow, eşidýäňmi? Onsoňam, Hojamyrat baýyň çöregine

at dakma, ýaman ederin.

Aşygyny ýerden galdyran Gurbanmämmet hyrra oňa tarap öwrüldi.

Özem pert gürledi:

– Kakajan, şuň sürüsi tarapa seretme-de sen. Me, özüňem, aýagyň basdyrmáyan bolsa, meň çarygymy geýäý.

Halbaý dikine galdy.

– Eý, tarapyny tutar ýaly sen nä öň agasymy, ýa daýysymy? Onuň özi: «Şo ak çöregiňden el ýalysyny beräý, birküç gezek goýnuňy bakyp bereýin» diýipd-ä.

Kakajan aglamjyrady:

– Alty günläp bakyp berdim-ä, namart bolma-da, Halbaý. Onsoňam, atasy ýok, agasy ýok, ýetim diýip...

Gurbanmämmediň sesi çasly çykdy:

– Özüňe ýetim diýme, Kakajan. Ejesi bar oglan ýetim däldir.

Halbaý has içýakgyjyna tutdy:

– Içiň ýansa-da şoň ýetimdig-ä çyn. Eý, ýetim-eý sen, Kakajan maňkaly...

Oglanlar bir-ä «gürp» bolanyny eşitdiler, birem serrelip ýatan Halbaýy gördüler.

– Oh-o, tahýasam pızylyp gidipdir-eý.

– Hakyndan çykdyň, Gurbanmämmet, muňa geregem şudy.

– Eý, Halbaý batyr, ýumruk süýji ekenmi-eý?

– Ha-ha-ha. Hi-hi-i...

Gyalata çydamadyk Halbaý hasanaklap galyp Gurbanmämmede ýapyşdy.

– Senimi, ejeňi bir...

– Eý-hä! Ejä ýetýäňmi sen agzy parawuzsyz eşek.

Gurbanmämmediň bu gezekki ýumrugsy ony ompa oturtdy. Entegem eýini ýetirjekdi weli, gykylyk-goha depäniň aňyrsyndan yňdarylyp gaýdan Pälwan ara düşäýdi. Ol gelşine Gurbanmämmediň çigninden berk penjeledi.

– Goý-aýt!

Özünden ula gözü düşen Gurbanmämmet elini aşak sallaýdy.

Çägä bulاشan Halbaý bolsa ulyili bilen zörledip, oba tarap eňip barýardı.

Birsalymdan urlan inisini öňüne salyp atylyp gelýän Ýowşany görüp oglanlar bir öwserilişdiler. Sandyr-sandyr edýän Kakajan

ýuwdunyp-ýuwdunyp gepledı.

- «Hemmesi senden boldy» diýip meni tultuk eder-eý bular.
- Saňa barmagyny batyrsa, bularyň ärmämmet boldugy.

Gurbanmämmediň parahat sözünden soň, oglanlaryň käbiri uludan dem aldy.

Gaharyny içine ýygnar gyzarylyp gelýän Ýowşan gele-gelmäne özünden üç ýaş çemesi kiçi Gurbanmämmedi tüýt-müýt ederlidi. «Haş-haş» edişine ol juda parahat duran Gurbanmämmediň ezýaka köýneginden çalybam tutdy.

Özünden öň oňa topuljak bolan Pälwany Gurbanmämmet saklady:

- Sen goşulma, bomy? Özüm...

Basdaşyndan uzynak Ýowşan ýumruk salgap yetişmedi. Amatyny aňtan Gurbanmämmediň gandyzyna gonduran sözen taýagy ony entiretdi. Ýene-de özünü raslap içikdirjek bolanda-da osal galdy. Şeýtan çakganlygyny eden Gurbanmämmet çala towsaga-da, ras dyzçanagyň ýokarsyna depende ol büküläýdi. Ýeli gaçan sanaja dönen Ýowşanyň ýakasyndan çalyp tutubam aňyrda hem sojap, hem galpyldap duran Halbaýyň ýazzy maňlaýyna eltdi.

- Ine, ejize ganymlyk etjegiň paýy şu bolar. Gaýdyp dagyduwara...

Täzeden zörleden Halbaý ýene urlaryndan gorkup ökje göterdi. Aýagyny zordan süýräm alýan Ýowşanam inisiniň yzna düşdi.

Sykylyk, gykylyk, gülki kiçijik goly ýaňlandyrdy.

Bu wakany eşiden Hojabaý, çalaragam bolsa, ogluna käýedi: «Sen näm bolanda-da gyzmaçlyk etmeli däl ekeniň. Sähel-mähele ganygyzgynlyk ediberseň, kösenen ýeriň köp bor, oglum».

Hojamyrat baý weli tersinden tutdy. Ejemogullykda günäläp ogullarynyň ikisinem köne ýerdölä gabap, ýarym gün aç saklady. Gyk-bak ediberjek bolan ejeleri Güljanam: «Alynyň aryny Ahmetden çykarar» edip, birküç gün ýüzi pürenjekli gezer ýaly etdi. Barha simleyän «ýarasynyň» awusyny nädip çykarjagyny bilmän pelesaň kakdy. Ahyram...

Ýanyna çagyran oglы Ýowşana beren soragam oslagsyz boldy:

- Sen ýylan tutubilýäň gerek, gorkman-täwsinmän?...

Ýowşan myňyldady:

- Tutubilýän öz-ä.
- Onda sen soň zäherlisinden birini tapyp gel.

- Haçana gerek o?
- Näçe bejit bolsaň, özüне bähbit.

Oba içinde eýýäm «margir» adyny alyberen Ýowşan dädesiniň tabşyrygyny mähetdel etmedi. Şol günüň günortanyň öň ýany köne halta salnyp getirilen alahöwren janawar gyzar Günüň astynda çişiپ, ýarygijä çenli teläriň üstünde ýatdy.

Çary baýlaryň neberesi obanyň orta gürpräginde syrgyn tutup otyrды. Asla-ha, ýer darlyk etmänsoň, giňişgenligi söýyän adamlaryň öýleriniň arasy käte sesýetimdenem aňyrrak gidýärdi. Ortaky syrgyn Çary baýlaryň neberesi – jüneýitlileriňki bolsa, hol ilerkى küren gyrymsalar tiresiniňkidi. Ondan günüykarrakdaky kowcumda kerwenbaşylar azajyk bölek bolup otyrды. Garaz, Kepderihanada düýp ýomudyň üç-dört tiresi tırkeg bolup gidýärdi.

Garasöýmez häsiýeti Hojamyrat gysygy öz syrgynlarynyň iň çetine gysyp çykarypdy.

Tüp tomsuň gysga gijesinem gorsanyp geçirirensoň, ol daňyň öňýany horlap ýatan Ýowşany oýardy. Ozaldan düşüş oglan gözünü açalak-ýumalak edişine kepbäniň üstündäki agzy boguk kilim haltany kakyp alyp düwdenekläp gitdi.

– Aýdyşym ýaly et! Boljagy bolynça ho bärdäki garry tudy gabatlap oturyber.

Salma-çilleriň üstünden pişik böküsini eden, käbir ekinleriň daşyndan aýlanyp öten Ýowşan barmaly ýerine «hä» diýmän yetdi. Öýleriniň gündogarragyndaky uly güjümiň aşagyndaky seleň ýerde Gurbanmämmet daňyň öň ýanyndaky pækize howadan öýkenini dolduryp hezil edip uklap ýatyrdy. Ondan sähel aňyrrajykda Pälwanyň düşegi ýazylypdy. Hol bärräkdäki laýdan dyzboýydan ýokarrak edip galdyrylan giň sekiniň üsti boşdy. Çaky bu gün Hojabay maňlaýdaky ak öýde uklan bolmalydy.

Ýowşan daraklygyna basyp barşyna Gurbanmämmediň aýagujuna yetip, dik duran ýerinden haltany dikbaşaşak silkdi. Dar ýerde demigere gelen, gyzgyn Günüň aşagynda ýagyrnysy daglanyberen ýylan ýere ýetip-ýetmän şowurdap süýndi. Gaharyndan boýnuny galdyrybrak, gyzyl dilini çykaryp, bir haşsyldady. Häzir onuň özüne zulum eden adamzat balasyndan, kimdigine seretmän, hezil edip ar aljagy görnüp durdy. Awusy agzyna ýygnanan jandaryň

kimi nazarlajagyny çen edip, çalajadan it ýylgyrşyny eden Ýowşan yzyna ýumlukdy.

Garry tuda ýaplanyp, ýüreginiň «gürs-gürsünü» diňläp, ol çala ymyzganan ýaly boldy. Şol wagtam... Şowurdap gelen ýylan bir aýagyny uzadybrak oturan oglanyň ýaňy gara gyl örüp başlan injiginiň topuk ýanyndan «hatladyp» goýberdi. Ýüregine ornan ýiti agyra ýalpa gözü açylan Ýowşan gygyrybam ýetişmän, ýöne kellesini bir gapdala gyşardaýdy. Emma guş awlajak ýaly bukdaklap gelen Hojamyrat gysyk «Eder-eder – özüne eder» bolanyny görüp, bögürene meňzeş ses edende, süýji ukuda ýatanlaram laňña galaýdylar. Zyňan taýagynyň gütläp özüne degmegi ony gaty seňseletdi. Bir hikmetiň bolanyny aňyp çar ýandan eňşip gelen uly-kiçä-de ol sakgalsaýyn goýberip durşuna, Hudaýyny ýadyna salman ýalan sözledi:

– I-i-i, çerrik degmiş goýunlaň ýatakdan çykyp barýanyny görüp bu neresse aýak ýalaň, başy açık düşen yzyna. «Birewiň ekinine girip harap edamasyn» diýip. Şu ýere ýetende-de ýatan ýylanyň guýrugyny basana meňzeş, ömri gysga balam...

Gara köýük bolup barýan ýüregi weli başga ses edýärdi. «Näm üçin edil goltugyna salnanda-da ýylan bu juwanamerk Gurbanmämmedi çakmadyka?! Ýa bi ölüp ýatan haramsiýdik oýaly-ukuly halyna ýylany aýagyna çolap alyp gaýdyberdimikä? Ýag-a, beýle bolmaly-ha däl, bejit bitirenne gözüm ýetip dur özumiň. Wah, Hojabaýyň şu döremän geçeninden ýylan-içýanam gaçýan bolmasyn, hä?! Gögelelige boýa köwlän ýaly edip dynaýjakdym weli, gaýta, edenim tersine boldy-ow. Indi hem-ä başa barmadyk pyglym üçin, hemem ardurja ölüp giden oglumyň bagyr awusy zesarly ömürboýy jigerii awy-zerzaw edip gezibermeli bolduň sen, paňkelle. «0zal birdi heňnelim, iki boldy şeňnilim» diýleni ýaly, men atasyndan dynabilmän ýörkäm burnumyň aşagyndan bu düwdegiňem döräýşini.

Hany göreli, diňe özüme mälim bu ölümniň ahmyryny sizden iki edip çykarmasam, bu ýalançydan gözümi açyp giderin. Oglumyňky ýaly gabry saňa-da nesip etdirerin adyňa gyzgan gögeren Gurbanmämmet. Görersiňiz, bu işi beýle goýup, aýagyny uzyn salyp uklabilmez Hojamyrat baý. Nädersiňiz içiniňizden uraýsam». Töwerekdäkileriň weli bu alas-gopaslykdan habary ýokdy. Başga

dertler olary kellesini kelejara sokana dönderipdi. Hywa hanynyň kesimçileri oba garasyny salypdy. Türkmen obalarynda hanyň salgylaryna, paçdyr, hüşür-zekat ýygnaýylaryna, adatça, «kesimçiler» diýilýärdi.

– Öň-ä Allaguly han diýdi, gözüne gan guýulmuş ýalmawuz, soň Rahymguly han diýdi, olam «Kiçi eşek uly eşekden tezek ysgamany öwrener» edip, öňküden paç-hyraja köp el uzatmasa, az-a etmedi. Soňam gaznasyna ot düşmüş Mädemin han holtumyny doldurjak bolup çarp urdy. Ahyram päline jyzar bolup Sarahsda ölüp galdy. Pah, oňardy-da türkmenler, «alaman» diýip abanyp baran açgözüň agzyna gylyç sokup.

– Hawwa-aýt, ili özüne raýat etjek han ezmaýyşly, rehim-şepagatly, halkyň barmagyna tiken batsa şony dili bilen sogurjak kişi bolmaly dälmidir?! Ýok, bu adyna han dakylanyň gözü ganda, eli gylyçda, arzuwy paç-hyraçda. Hýeýem, mundan gün bormy onsoň?!

– Özem- how, tagta münüp täç gueýensoň, basybilmeyän ýagysy türkmen bolaýýar, ölçerip-döküp otursaň.

Ine, Üstýurduň gyryndan gaýdyp, tä Gazawada gelýänçä agyzdan düşmeyän şeýle gürrüňlerdi. Hemmesem irretsiz dogrudy, mizan terezisi ýaly are-çäredi.

«Han ýasawulbaşy iberipdir. Ýene öý başyna salgyl alynýamyş» diýlen «şow-şow» gulaklary gazap geçende, Gurbanmämmet bilen ýüp bükdürip oturan Çary baýyň gany gyzyp gitdi.

– Häý, diýmäýin diýsem... Halkyň hamyny sypyryň-a, ütülmişler. – Birdenem ol azmly ses bilen agtygyna ýüzlendi. – Bar, ýüwrüp git-de, Atajan kethuda «Atam çagyryp otyr, çakgan gelsin diýdi» diýip aýdyp gaýt.

Atasynyň içki howrunyň zarbyna agzyndan ot çykýanyna düşünen Gurbanmämmet aýaklaryna bat berdi.

... Şol gezek ýomutlar Hywa hanynyň ölümüne sebäp boldular. Başbermezek türkmenleri «agyzdyryklamagyň» hiç alajyny tapmadyk Mädemin han bet pygla yüz urdy. 1850-nji ýylда ol Derýalykdan gaýdyp, gös-göni türkmenleriň ýerlerine suw berýän Sharlawuk goly baglatdy. Bar bahanasam: «Hanabadyň ýomutlary zekadyny tölänok, olar ýoldan çykypdyr, hanyň didisine girenok» diýen delil boldy. Şeýdibem, Derýalygyň boýunda

oturan aşaky ýomutlaryň kekirtmeginden suwsuzlyk belasy ajal bolup ýapyşdy. Ekininiň sary samana öwrülip barýanyna ýeňsesi gatan türkmenler pil-kätmenini taşlap, ýaraga ýapyşdylar. Ýone tä Sarahsdaky türkmenler tarapyndan kellesi togalanýança, Mädemin han bu ýerdäki türkmenleri suwdan ýalçytmadı. Gany gyzan halkam hana hezil bermedi. Ownukly-irili gozgalaňlar, dowam edýän düzgüne garşıy başgötermeler, han dikmeleriniň aç-açan ýok edilmegi ýa-da gizlin «paçak gömdi» bolmagy... hanyň böwründe kiçi däl, hut uly sanjy bolup döredi. Haýp, türkmenler bir ýumruga düwlüp, hanyň depesinden ýekedaban bolup inibilmeler. Her kim bir ýana çekdi, kethuda ahuny diňlemedi, barjamlyraklar pukaranyň derdine pitiwa etmedi, «gulagyndan gyzdyrylan» käbir batyrlar özi ýaly gylyç gemrip ýörenler bilen alagöz boldy.

Sebäbi türkmenlerden elmydama elhederli hanam dek ýatanokdy. Sähel öňe düşjek bolýanyň amatyna garap tumşugyna kakýardy, olam başa barmasa, hajyk-hujuk edýärdi, para-peşges emleyärdi, emel berip kellesini aýlaýardy. Abaý-syýasatyň ýol almajak ýerinde içinden aýlap uraga-da, «her kellede han otyr» edýän türkmenleriň o tiresini gižzeleýärdi, aksakgalyny töresine, begini baýyna garşıy öjükdirýärdi.

«Häk, şonda albaýa gitmedik bolsag-a hanyň tumşugyny gaty ganadýadyk weli, garaz...»

Çary baý hyrcyny dişledi...

«Ol göle boşansa, ondan ýaman» diýlişi ýaly, ganly jeňde janyndan jyda düşen Mädeminiň ýerine tagta münen Abdylla han hem türkmenlere ýazylganlyk bermejekden bolup döredi. «Hywanyň täze hany» diýlen uçuryndan ýygyn tartyp, türkmenleri mugyra getirmegi päline düwdi. Ondan sähel salym öňem ýomutlar bilen çowdurlaryň birnäçe kethudasyny zyndana saldyrdy. Ýomutlaryň Halnyýaz arabaçy, Muhammetweli mährem, Sary ýüzbaşı, çowdurlaryň Hojamuhamed ýüzbaşı, Agamät kel ýaly agyzly kişilerini köşge çagyryp, güpbasdý edip, zyndana zyňmagy «wäh» diýlen ýaly boldy.

Tagtanyň bäs çakyrym çemesi gaýra-günbataryndaky Ýylgynly obasynyň deňesinde bolan söweşiň tebli çaryana ýaň saldy. Türkmenleri bir zarbada mynjuryadaryn diýen hanyň paltasy daşa

degeňkirledi. Dogrusy-ha, ol parlaňküşlik edip süýräp getiren topunam taşlap, it masgarasy bolup gaçaýmaly hala düşdem. Sähel-mähel bolanda ýeňiş türkmenlere gülüp bakmalydy. Haýp, «ýokarky» ýomutlaryň Gazawat boýunda oturýan «aşaky» ýomutlar bilen mäsi bişişmedi, ýemreliler: «Siz söweše az atly iberipsiňiz» diýip garadaşlylar bilen alagöz boldy, orsukçylar Hojanyýaz wekiliň baştutanlygynda: «Bize urşam gerek däl, ýaraşygam» diýip, müň atly bolup Ysmamyt ata tarapdaky gum etegine goş çekdiler, Wasda oturýan tekeler: «tä birýaňalyk bolýançak gylyjymzy gynyna salmalyň!» diýip dyzasalar, deň deprinişilmänine gahar edip, ýeňse tüňertdiler. Garaz, Magtymguly Pyragynyň: «Agzy ala bolan ilin döwleti gaçan ýalydyr» diýeni boldy şonda.

Döwüniň asgyn geljegini derrew aňan Abdylla han gyssanmaçlyk bilen ylalaşyk gazanyp, yzyna dönme bilen boldy. Ýone onuň etjegi içinde eken. Ara kän salym salman pyglyýaman han has köp ýygyn tartyp ýene türkmenleriň üstüne döküldi. Bu gezekki söweş Ýylanlynyň ýanyndaky Ýekederek diýen ýerde boldy..

Päline jyzar bolan Abdylla han özi bilen bile ajalynam alyp gelen eken. Söweşiň «Ýa o ýana, ýa bu ýana» diýlen pursady türkmenler han goşunynyň oňurgasyny omurdylar. Sebäbi han goşunynyň alnynda duran ýokarky ýomutlaryň ýigitleri söweşiň jygbä-jyg wagty: «Biz nämüçin öz ganybir doganlarymyza gylyç çekip, ok atmaly?!» diýäge-de, ýaraglaryny tersine öwrüp, Abdylla hanyň içinden urdular oturyberdiler. Diňe: «Gaçan gutular, duran tutular» bilenem sypan az boldy. Abdylla han öldürildi, onuň iň ýakyn goşunbaşylarydyr saýlama nökerlerem söweş meýdanynda meýit boldular. Şeýdibem, ýarym ýylyň içinde Hywa ýomutlarynyň elinden iki han pida boldy.

Türkmenleriň agzynyň birikmegi hanlygyň hökmüniň ýoreýän ýerini ary cozana dönderipdi. Topar-topar bolup hanlygyň islän ýerine baryp, islän işini bitirýän türkmenlere «Ýüzüň üstünde burnuň bar» diýibilýän tapylmady.

Emma, Hywada tagta münen Gutlymyrat han ilkibadalar türkmenlerden elheder edip: «Şolara bizden zowal ýok» diýenem bolsa, köşk mehteri – baş weziri Muhammet Ýakubyň gydy-gydysyna gidip ugrady. Türkmenlerden ýaňa içi ot-ýalyn Ýakup

mehter hana has hilegär ýollary salgy berip, öjükdirdi. «Bu başbermezekleri bölüp almaly!» Hut şeýle-de etdiler. «Çeňnegini» has aňyrrak taşlan täze hökümdar hanlygyň günorta çäginde ýasaýan teke, saryk, salyr, sakar türkmenleriniň gepi geçýän kethuda-aksakgallaryny köşge çagyrdy: «Eger siz ýomut, çowdur, alili, garadaşly türkmenlerine gol ýapýan bolsaňyz, ýalňyşýaňyz. Olaryň sizden göwni bölek. Gowusy, güýçlä sygynyň-da, köşge golaý duruň, şonda bitiňiziň burny ganamaz, hoşmy?!».

Handyr onuň baş weziriniň bu pyglyny köşge baran türkmenler gyl kesen ýaly etdiler: «Türkmeniň türkmene ýarag çenemejedigini Sarahs söweşi görkezdi. Dogrusy, şol waka türkmenleriň bütewilik kasamy kysmy zat boldy. Siz näme, şoňa düşüneňizokmy?». Türkmenleriň beýle aýgytlydan aýdyň jogabyna garaşmadyk handyr onuň hemdemleri içikdirilene dönäýdiler: «Türkmenleriň bütewiliginı diňe gara güýç hem gara gylyç bilen basmaly!».

Şu netijeden soň şol ýerdäki türkmenlerden içi kütüwli han 1855-nji ýylyň güýzuniň ahyrynda Was tarapa ýygyn tartdy.

Duýdansyz hüjüme garaşmadyk türkmenler bu söweşde ejiz geldiler. Iň ýamanam, içki bölünüşik olaryň güýjuni asgynlatdy. Şeýdibem, Tekeseňňirdäki tekeler hemem şo töwerekträki sakarlar gysylyp çykaryldy.

Bu wakany sähel giç eşiden türkmenler ýene ata münüp, gylyçlaryny gyndan çykaryardylar. Ylaýta-da, öküz tiresiniň gutlybaý kowmunden bolan Atamyrat han gazap atyny gamçylap ugrady. «Türkmenler agyzyryklatmaz saňa, olar sarç bedewdir, han hezretleri. Özem, ynha, sen eýtseň, bizeň beýdäýeris» diýip, ol öz ýigitleri bilen Hanabady gabap, hanyň çarhynda pyrlanýanlary sykaja salyp ugrady. «Arym köýenden, imanym köýsün!» edýän gaýduwsyz çowdurlar bolsa Hywa bilen Köneürgenjiň ýoluny kesip, del gara-guraň ýekejesinem o ýan-bu ýan ötürmän başlady. Atamyrat handan arka tapynan atalaram eýere çykaga-da, Şamyrat kanalyň suwuny petikläp oturyberdiler. Şeýdibem açlyga, gabawa çydamadyk özbekler Hanabatdan, Gylyçnyýaz kanalyň boýunda hemem Gubadag sebitinde oturýan jemshitler o ýerlerden aman çykyp gitse razy geldiler.

Haýsy tarapa öwrülse gözü egri gylyçmydyr tüpeňe düşüp duran han bu gozgalaňylardan ýaňa tisginip durana döndi.

Näçe kelle döwse-de, başga ugur-utga tapmadyk Gutlymyrat han her edip-hesip edip, türkmen kethudalaryny, işan-mollalaryny öz tarapyna çekmegin ebeteýini agtardy. Bu işde oňa Hojamuhammet işan ýaly türkmenleriň içinde sözi geçýän kişilerden ýardamçam tapyldy. Hywa köşgüne türkmenlerden kim barsa han elini açyp, kime serpaý-don, kime gysym doly şogurdap duran tylla-teňne eçildi. Baş weziriň içinden gyzyl gyryndy geçene dönüp, buruljyrap, öz ýakynlarynyň ýanynda: «Paňkelle han, hiç zat ýok ýerden bu türkmenlere ýedi müň tylla paýlady» diýip şumjarmagy ýonelige däldi.

Hanyň bu guran pirimem ýol almady. Gaýtam, kyrk hüjreli gara matlaby gara başyna ýetdi.

1856-njy ýylyň gyşynyň başynda köşge görme-görşe baran türkmenleriň salak kethudalary han bilen gujaklaşyp salamlaşan bolaga-da, çep gursakdan aksaplyny dikdiler.

Köşge dowul düşdi. Ine, şu pursatdanam baş wezir Muhammet Ýakup mehter ýeser peýdalandy: «Haw, millet, hanyň ganyna galan ýomutlaryň her kellesi üçin on tylla, diri getirileni üçin ýigrimi tylla pul berjekdiris» diýip jar urdy. Bu habar gulagyna ilen aç-ýalaňaç halk jöwene cozan serçä döndi. Hywanyň darajyk, tozanly köcelerinde, pessejik jaýlaryň içinde, güjüme bürenip oturan howlularynyň buljum ýerinde günälu-günäsiz ýomutlary paýynlap ugradylar.

– Aždar ýaly müň türkmeniň-ä gyrmazy gany dökülemdir şo gezek... Öz-özi geplän Çary baýyň düwlen ýumrugynyň üstündäki gök damarlar tirpildäp gitdi.

– Ýylgynlyda bolan darkaşda Hojababaýyň sag gaşynyň üstünde oýnan gylyç ömürlük tagma goýmadymy nä? Hälem, Hudaý gorapdyr, parran inen gylyç dört sere ýeňseden urlan bolsa kelläni şalgam ýaly edäýjek eken. Wa-ah – içigen ýaly uludan dem alnanda jowur ak sakgal iki bölünip gitdi. Örküçliräk burnunyň ýellenmegi seňrikmen gaşy hasam börtdürdi – Ataş baýyň öýuniň ýanyndaky uly alaňyň üstünde üýşüp söweše serenjam berip duran aksakgal, kethuda, serdarlar saklaýdy, ýogsam-a çem geleniň egri gylyjyny kakyp alyp söweşiň gürmegine özumi zyňasym-a

geldi şonda.

«Haýt, Çary baý, buduň titredip durma ýaraly gaplaň ýaly. Sakgalyň seňkildedip sen höküdikläp gyrça-gyrça giriberseň: «Bu nä beýle, güýjümüz asgynlajak bolýamyka?» diýip, gaýtam, «urha-ur» edip ýören ýigitlerem tebil tapar. Telek edersiň, gaýym dur gozganman» diýip, Öwelek serdar ýeňimden ýapışdy durdy...

Pikir-elem gaflatyna çümüp oturan aksakgal ýeňseden çykan «ähüm-ühüm» sesine başyny galdyrdy. Atajan kethuda ýetip gelýärdi.

– Essalawmaleýkim!

– Waleýkimessalam!

Saglyk-amanlykdan soň ara biraz böwšeňlik düşdi. Orta düye ýüň saçagy ýazyp, goşa çäýnegi göterip gelen Gurbanmämmet içimtap bolup oturan iki aksakgaly gözastyndan synlap böwrüni diňirgendirdi: «Beh, «ýüzüktap» oýnaýan ýaly-laý bulaň bolup oturyşlary. Ýa ýaman bir möhüm gürrüň bar bolup, şony nämeden başlajaklaryny bilmän oýlanyşýamykalar?!».

Bir käse çáýam ses-selemsiz içildi. Yüregedüşgünç ümsümligi öý eýesi bozdy:

– Bi, nememi?..

Şol wagt ileri gapaldan çykan çasly galmagal onuň aýtjagyny agzynyň içinde alyp galdy.

– Meni läş edersiň, onsoň alarsyň. Halys sogan soýana dönderdiňiz-ä milleti. Hanyňam bilmen, begiňem, ta-ap, şo hanyň bir...

– Näm boldy-aýt?

Ylgap gidişi bilen gelşi deň bolan Gurbanmämmet sojap gepledı:

– «Salgydyň tölemäge başga zadyň ýok bolsa şuny aljak» diýip Garýagdy agalaň ýekeje gaçyrynyň tanapyna ýapışyp durlar. 0ňam elinde palta bar.

Atajan kethuda burnuna salybrak gürledi:

– Bar, Gurbanmämmet jan, şo salgylary bări çagyryp gaýt, köşek!

Ara kän salym salman han nökerleri göründi. Şoňa çenli iki aksakgalyň arasynda bary-ýogy iki agyz gürrüň boldy:

– Handa ynsap galmary, görýän welin. Barmy, ýokmy, gurby

çatjakmy, çatmajakmy, halkyň üstünü ýone «salgyt», «zekat» diýip depeşek edip durlar.

– Onyň-a hak, Çary baý. Bu gidip oturşyna bir mojuk zadyň üstünden baraýmasalar ýagşy. Öňki dökülen ganlar hanyň gözüne az görünýämikä ýa?!

Salgylaryň öňune düşüp gelýän gowky aýak, ýüňli ganar ýaly dykыz ýasawulbaşynyň hondanbärисiräp apaň-apaň basyşy Çary baýyň myrryhyny tutdurdy:

– Näm-aýt, satanya ýag indimi, ýöre çaltrak. Abşarylan bolma, daýyň öýüne gelen dälsiň, ýadyňda bolsun!

Ýasawulbaşy towy gaçan ýüp ýaly çöslendi. Yaşulynyň gep zarbynyň içinden geçeni onuň äheňinden aňdyrdы:

– Essalawmaleýkum-u, ýaşulular, günämizi öteweriň, telek iş eden bolsak!

Çary baý badyny gowşatmadı:

– Waleýkim! Näme mundan beter halkyň işiginiň öňune buşukjakmydyň, hä? Edýäniňiz näme? Bir aý bolanog-a, tüsse salgydy bilen mellek salgydyny çöpläp gideniňize. Indikiňiz näme?

Ýasawulbaşy ýuwan kikirdedi. Elek-çelek gözü bilenem çar töwerekden eňip gelýän adamlary synlap yetişdi.

– Biz bir ýumuşoglany, agalar. Han hezretleri: «Barmaly, gazna üçin şunça salgyt ýygnamaly, metjit-medrese ýöretmek üçinem şunça mal-teňne getirmeli» diýse, «lepbeý» diýýäs, bolany.

Atajan kethuda ýaryldı:

– «Ur» diýilse, «gözünü çykarýas» diýibem üstüne goşmagy ýadyňdan çykarma. Bir teňňä derek ikini berdirjek bolup taýak somlap durmaňyzam bar siziň.

Ýasawulbaşynyň gapdalynda häliden bări ýuka dodaklaryny ýalap duran togalak kelle, ziňňirt nöker gep goşjak boldy:

– Lekin bizler...

– Dur-aýt, sen! Näme, gawunçyň ganjygy ýaly gapdaldan üýrjek bolýaň?

Çary baýyň agy köpelen gözünden elheder alan nöker ýasawulbaşynyň ýeňsesine bukulyp sysa yrza boldy.

– Bular salgylary däl, alamançy!

– Syrtyna depip kowmaly-da: «Gaýdyp türkmene garaňzy

görkezmäň: diýmeli.

- At tezegini guratman, ýöne «salgyt», «paç», «hyraç», «gazna üçin teňne» diýip süňkümizi gemirýäler. Wah...
- Bulary etmelisi belli-le. Gylýç gemrip duran hanyň ýa serdaryň bolsa bular Gazawadyň sakasyndan bări ädimem urmazdylar.
- Aksakgallar, meň elime-de bir beriň şulary, eýini bereýin-le salgyda derek. Şallakladyp obadan çykaryp goýbereli weli, nädersiň yzyna gözläbilmän zygyrdyklap dursalar?!
- Jan doganlar, musulman tüyi bolan adamam sekiz baş janyň sagyp içip oturan sygrynyň tanapyna ýapyşarmy «Deregine şunyň ber başga zadyň bolmasa» diýip? Her aýda gelip dursa zat dçydarmy bu ýalmawuzlara.

Töwerekäki adamlar köpeldigiçe gykylyk, zeýrenç, gazap artyp barýardy. Öwzaýyň bozulmagyndan gorkan ýasawulbaşy dilini ýuwdana dönüpdi. Dogrusy, ol şu wagt dilini ýaraýsa, gazaby eline geçen adamlaryň onam, gapdalynndakylaram tary-mar edäýmegi daş dälди.

Ahyry Atajan kethuda: «Hany, saklanyň!» diýen terezde elini ýokary gösterdi. Goh-galmagal kiparlady.

- Halaýyk, salgyt, hyraç bermeýäs dämi şu gezek?!

Halk birden göçdi:

- Bermeýäs.
- Zakgun alsynlar.
- Salgyda derek gara gylyç görkezeris.

Atajan kethuda gaty-gaty ädimläp ýasawulbaşynyň alkymyna bardy:

- Eşitdiň dämi? Şu obadan näme ýygnan bolsaňyz gylyny gyşartman goýuň-da, garaňzy saýlaň. Hana-da, onuň emeldarlaryna-da şey diý: «Türkmenler hakyna kaýyl bolman, artykmaç salgyt-zekat diýlip gelinse gylyçlaryny gynyndan çykaryp otyrlar». Düşdüňmi?!

Ýylçyrap duran tes-tegelek ýüzi ilki gyzgylt öwsüp, soň gorkudan göm-gök bolan ýasawulbaşy kentlewügine ýelmeşen dili aýlanmansoň togalak kellesini öňe-yza atanda, göwresi bilen bile yrandy. Böwrek ýaly dodaklaryny hasam sallap, darydan deşilen ýaly gözünü ilerik – oba tarap aýlap goýberdi.

Ilersi Garagumuň sary çägelerine tirsek uran obanyň indi ýaýrawy uludy. Hol Gazawatdan saka alyp gaýdýan Öwlüýä ýap ony günüykardan günbatara egrelibräk kesip geçişine aýagujujy Bedirkendiň aňyrlaryna ýaýraw alýardy. Bäslän-uçlän pagsa tam bolaýmasa, aglab aýerde zürrüjek tärimi gysaran gara öýler başly-barat bolup otyrды.

Çary baýyň dört çüňki künreli tamy ala-böle saýlanyp durdy. Özüne «Hojamyrat baý» diýilmese, han ýasawullaryna-da hyň urýan gysygyň öýem özgeleriňkiden tapawutlydy.

Obanyň gara tüütün ýaly güjümleri weli diýseň göze gelüwlidi. Her biri depe ýaly görünýän garamanlar, ujy göge ýetäýsem diýýän syrdam gök derekler, kölegesi ýaýrawly gara söwütler, şahalary egrem-bugram çal toraňylar obanyň topragynyň, suwunyň nähilidiginden habar berýärdi. «Daýhany cilinden tana!» diýleni. Ok ýaly çekilen sokmak-çiliniň üstünde-hä däl, iki ýakasynda-da hirewe-ýaramaz ot-çöp göze ilmeýän bugdaýly, mäşli meýdanlar, kä ýerde biýarasynyň-pazylynyň yzy bildirip duran uzyn joýaly gawun-garpyz atyzlary obanyň daýhançylykdanam bihal däldigini aňdyryärdy.

Her öýüň diýen ýaly duldegşirinde gara söwüdiň hadasyndan ýada ýylgyn çybygyndan örulen ululy-kiçili agyl ýa-da sygyr dölesi görünýärdi. Ir ertir örýän pada sürüsiniň şallaklaýan paşmaklary obanyň üstünü çala dumanladyp, sygyrlaryň uzynlygysgaly molaşygy gulaga ýakymly zenzele döredýärdi. Adatça, dowarlaryň agramly bölegi ilerki Garagumyň depe-gollarynyň arasynda sonarlaýärdy. Çekene sürüsi her gün, günaşa oba inýärdi, guýrugyny tegelän başlek-uçlek bagdoýun aglabo hojalygyň töwereginde hälimi-şindi göze ilýärdi. Kä öýleriň öňünde ýa-da yzynda topbak tutup oturan almadır erik baglary, üçekdenem ýokary dyrmaşan üzüm şahalary howalanyp görünýärdi.

«Gün-güzerany endiňesiz aýlanyp dur-a bulaň. Şonda-da «salgyt» diýseň, «hüsür-zekat» diýseň «Almarsyň, Alla» edişip duruşlaryny gör» diýip, ýasawulbaşy babenegi has giňän ala gözüni agdardy. «Harazminiň içinde salgyt belasyndan ýuki ýeňil-ä şü turkmenler. Özbegi, garagalpagy, gazagy, garaz, memleketiň beýleki ýerindäki milletleri görende bu meselede toýlaýmal-a bulaňky. Şonda-da ganyny ýüzüne çykaryp, hyň urup

duruşlaryny görýämiň?! Beýlekiler ýaly kyrkdan gowrak salgyt tölemeli bolaýsaňyz-a...»

– Atlyk ýerdäkilerden salgyt diýip duramzok biz. – Ýasawulbaşy basyk çykan sesiniň sepini bildirmezlik üçin ardynjyran boldy.

– Onsoňam, han hezretleriniň permanynda bar ahyry «Gazna gowzany üçin şu gezekki mejbury hemem hökmäny salgyt, şoň üçinem ýurduň ähli ýerine degişli» diýlen...

– Adyň kim-aý, seň inim?!

– «Inim» diýen bolup, Çary baý nä bu ýasy ýüze ogluňy giýew etjek bolup durmuň-aý?!

– «Sakawyň soňuna seret» edäý-how, Goçmät, ýüregiňi eliňe alyp biedeplik edip durma-da!

Tow alyp ugran gürrüňden eýmeneni ýüzünden aňdyran ýasawulbaşy bir ädim öňe ümzük atdy:

– Adym Kamiljan, ýaşuly.

– Kamiljan bolsaň, adyň ýadyňdan çykarmaly bolmankaň şu obadan garaňy saýla, ýanyňdaky kölegeleriňem yzyňa tirke-de.

– Men Mäter aga näme jogap bereýin, agalar...

Takyrijak ýerde çommalyp oturan gara çowlam adam sycrap turdy:

– Salgyt deregine mäter agaňa seni bölekläp ugratsak näder? Näme, ýaman algylý ýaly, gezi ezmeläp dursuň-aýt?!

Atajan kethuda «boldy» diýen terzde el galdyryp, soňam ýasawulbaşa ýüzlendi:

– Eşitdiň dämi? Iliň jogaby-ha, şeýle. Indem getiren tozanyň sowulmaka aman-esen şu ýerden ugraň, ýogsam soňy ýaman bolar.

Hyrra yzyna öwrülip, ýegdekläp ugran ýasawulbaşynyň yzyndan Atajan kethuda ýene gygyrdy:

– Özüňizem göni gelen ýeriňize gidiň. Salgyt tamakinçiliği bilen Yaňyýaba-da, Polosoltana-da, Hojakümmede-de daraýyjy bolaýmaň, hasabyňyz düz çykmaň. Gaýtam, birki sanyňyz han köşgüne ýa Mäter agaňyzyň ýanyna kellesiz göwre bolup gitmeli bolaýmaň?!

Henizem dagaman, «Soňy näm bolarka?» diýip sary-sadylla öwrülen mähellä seredip, ol sözünü jemledi: – «Soňuny saýandan batyr bolmaz» diýleni, adamlar. Hanam hyň urup, dek ýatmajakdan bolar weli, gaty bir galaňyrabermäň. Aýdyşlaryna görä, Hywa Köşgünde-de bir alas-gopaslyk bar ýaly. Belki, biz

ýala eli ýetmän galaýady-da.

Çary baý iňkisliräk gürledi:

– Nemedäýsek näderkä? Buzgomni, Teleç, Aksaraý bar, ýaňkylaň aýak ýetäýer obalary, şolara çakganrak ýigitleň birini ugradaýsak, «Şeýle-şeýle ýagdaý, sizem salşykly boluň, gepimiz bir çyksyn» diýip. Soň ara-çäre ýagdaý döräýende-de ýeke çukura tüýkürişer ýaly.

– Makul gep! – Atajan örüp ugranlaryň birini nazary bilen gözläp tapdy: – Öre! Hany, munda gel.

Şol wagtam oslagsyz ýerden Gurbanmämmet gögerdi.

– Däde, Atajan aga, Öre bilen menem gidäýeýin-dä?!

– Ýumruk ýaly oglan atyny öňürdine sürjek çapara aýakbagy bor, köşek. Onsoňam...?!

Özelenmesi gözünden görnüp duran oglan yza tesmedi:

– Baý-bow, çapyşyp göräýsin, meň Akýalym Öräň münen atynyň aýagyna eýermedik ýerinde yza dönüp gaýdybirin.

Atajan kethuda eline alan gara silkmesiniň buýra tüýlerini oýnap durşuna loh-loh güldi:

– Agtygyň gürrüni özünden ulurak-aýt.

Gurbanmämmediň garaşsyý ýaly, atasy göwnübır jogap gaýtardы:

– Ýigidi bir-ä ýol, birem ýumuş synaga salýandyr. Goýber, gidip görsün!

– Ýigit diýerden balaja ahyry munyň.

– Bir mücä bardygy, owaly-ebedinde dogumy bar oglan ýigit çykmazmý?!

Az salymdan Öre bilen Gurbanmämmet Temejiň ýolunda at gorgunladyp barýardylar. Eginlekden dykyz bolansoň tokgarak ýaly görünýän ýalpakýüz, saryýagyza ýakyn Öre gonjy giňem bolsa «digir ýaly eken» diýdirýän baldyry bilen öz münüp oturan mele baýtalyny gyssaýardы. Daşdan äwmezek ýaly görünse-de, gyrp-gyrp edýän çukurrak gözlerinden alňasakdygy aňdyryp duran ýigrimi ýaşlaryndaky ýigit: «Senjagaz agzsaryny synap göreýin hany!» diýen hyála münene meňzeşdi. Ýone gaýcy ýaly gulaklary birhili uzyn, guýrugy gaýym düwlen, daşdan seredeňde hem-ä atan-satanrak, hemem inçemik görünýän gunançanyň eýerine çüýlenen ýaly sarsman oturan oglanam osal däldi. Haýran galaýmaly, onuň münen mele reňkli atynyň ýaly zire-zire bolup

seçelenýän ak reňkdedi. Toýnaklary gyzansoň, öňürdigi ylgara ýazan atlaryň ýagyrnysynyň çygjarýany bes-bellidi.

Telpeginı ýeňseräk süýşüren Öre galyň dodaklaryny çommaldyp gürlände içinde ýaňsy eşidildi:

– Müçenek ýaljak bolup seň bu taýjagazyň ýelden ýasalan-a mezeş-aýt...

– Ýetimdi bu, doglandan üç gün ötensoň enesi öldi ýatyberdi. Ejem ikimiz günde iki-üç gezek süýt berip kälä getirdik, otugyp gidýänçä. Toýnagy gatan günündenem şowür çekdirip, seýisläp ýörşüm muny. Ene süydünden ganmadygy üçinmi ýa ýetimlik azaryndanmy, igläp helägem etdi bu janawar. Zol sysyrganyp ýataga gelen düýemi ýa sagymda duran sygyrlmy ýanyna baryberýä sokjarylyp. Şondanmy, nämemi, ilki-ilkiler emjekden doýan tana ýaly ýalta, äwmezek boldy bu...

«Sümügini ýygnabilmändir häli» diýilýän oglanyň degsirip-seleşdirip berýän gürrüňine agzyny açan Öre çynlakaý sorady:

– Özüň müňüş öwredip, özüň seýisläberdiňmi osoň?

– Howwa. Dädem öwretdi nätmelidigini. «Bir aýdylanda gulagyňda galypdyr, şolary sypdyrman gidiberseň, azabyndan gaçmasaň, atyň čaňa galmaz» diýip öwdem.

Öre heserli gürlänini duýman galdy:

– Gel onda bir zat edeli. Seň şu taýyň bilen meň atymyň aýagyny goşup göreli.

Oslagsyz teklibe Gurbanmämmet oýlanyşykly hem ätiýaçly jogap gaýtardy:

– Haçan? Nirä čenli çapyşmaly?

Öre hol öňe barmak çommaltdy:

– Şu ýoluň gutaryberýän ýeri Egremçe diýilýän ýaba baryp direýär. Ana, şoň köprüsi baryş pellämiz bor, ýagşyymy?

Böwrüni diňirgendiren Gurbanmämmet atynyň seçenek ýaly ýalyny höwesli sypalap goýberdi:

– Ýazdyr jylawyňy, gitdik!

Toýnagy gyzansoň agyzdyrygyny çeýnäp gelýän atlar ýumak ýaly öňe atyldylar.

«Ýa Huda, bedewiň piri Düldül atadan medet!» Dädem her gezek atyň üzeneňisine aýak ataňda şuny dileg et diýipdi dämi?! Gaýrat et: Akýalym! Eger yza galaýsaň, Öre soň ikimizi gürrün

bilen oba doldurar. Gop, hany!».

Jylawy deňlän oglanyň serinde häzir diňe şu pikir hekem tutupdy. Toýunsow ýere güpürdäp degýän toýnaklaryň yzynda tilkiguýruk tozan towlanýardy. Demlek hem gjury biline çykan baýtal, ilkibady bilen Akýala, zyk etdirmedi. Eýerden azajyk öňe eglen Öre: «Çeniň däldir görseň» diýen manyda käte bir yzyna seredip goýberýärdi. Howuljy içine dolan Gurbanmämmet oltaňy ýuka çokaýy bilen Akýalyň böwrüne birki gezek sürsekledi. Eýesine düşüş janawar: «Tagapyl et!» diýyän ýaly, burnuny pyşgyrdyp, boýnuny üzäýjek bolýardy. Düblen guş ýaly gitdigiçe göterilýän Akýal kem-kem arany ýygryp ugrady. «Indi-hä belliň bolaýdy gerek?!» diýip arkaýynlaşan Öre, ynha, yzyna seredende hopugyp gidenini duýman galdy. Akýal arany taýak atyma getiripdi. Egremçäniň köprüsem onuň göwnüne aňry süýşen ýaly bolup göründi.

Gandyzyna degen gamçynyň awusyna öňe atylan baýtal çyndanam ýaş aty čaňa gararla meňzedi. Öräniň oturşy uçjak guş ýalydy, üzeňňä çala basyp, eýere agram salman, on iki süňni bilen elesläp, aty bilen deň gopýardy.

– Akýalym, ilkibaşda başlanan bäsleşikde meni yüzögara etme, janyňa doneýin, yrymyna gowy däl-ä!

At pyşyrdy bilen aýylanam bolsa, gulagyna ýeten owaza tebil tapana döndi. Atyň ýelgini hemem sähranyň dänik şemaly birden Gurbanmämmediň oglan ýüregini göge göterip goýberdi. Temegini barha ýellendirýän Akýal aýagyna ýelýüwrük çalnana dönüpdi. Onuň üstünde oturanyň göwnüne ýol ýakasyndaky ýylgynlar yza uçup geçýän ýalydy. Ýok, ýer at toýnagynyň aşagynda pyr-pyr aýlanýardy. Ynha, öndäki atyň guýrugy Akýalyň gulagynyň deňesine geldi. «Ýene azajyk bolaýsa-ha!» Gurbanmämmediň ýüreginiň sarsgyny saňyldy bolup injigine geçdi. Eger yza galaýsa?! Ýok, beýle bolmaz! Hudaý saklasyn! Beýle bolaýsa, Gurbanmämmediň ýüregi ýarylaýmazmy?! Baý-buw, onsoň oba içinde, iň ýamanam, deň-duşlarynyň arasynda ýel bolup ýüwürjek gyjytly gürrüňden nädip baş alyp gaçarsyň? Diňe...

Egremçäniň köprüsine iki atyň toýnaklary deň degdi.

Öre ýagyrnysy derden ýaňa ýaldyraýan atyndan böküp düşdi. Derrewem maňlaýynda ak monjuk bulduraýana meňzeş Gurbanmämmedi

eýerden göterip düşürdi.

– Halal diýdim, inim! Eý-ho, bizem-ä at münüp ýörmükäk diýdik weli, sen-ä inijk, biziň agzymyza goýjak. Müji ýaljagam bolsa, heýwera ýüwrük eken bu atyň, how.

Şondan tä oba girilýänçä atlary gyssaman sürdüler. Aksaraýyň kethudası Salyh uzyn, hakykatdanam, galawutly eken. Ol at üstündäkileriň habaryny diňläp, bir iç hümletdi:

– Belaň okuny alar olar salgyt deregine. Hanam-aýt halys depä çykjak etiňi gataltmasaň. Hany düşüň, çay-çörek läp gidiberiň. Bu mürähede Öre: «Taňryýalkasyn, bir imi-salalykda çaylaşarys» diýensoň, jylawy yza burdular.

Ýöne ýene üç günden Çary baýyňkyda eşidiljek geň hem gorkunç täzelikden weli bularyň ählisi bihabardy.

dowamy bar...

Gurbannazar Orazgulyýew. Hekaýalar